

U SRCU ČERGINE TAME ILI TRUBAČKI MELEM NA CIGANSKU LJUTU RANU

(Saša Stojanović: *Put za Jerihon*, 2. izd., Albatros plus, Beograd, 2020)

Pune fišeklije predrasuda otežaće našu ionako prilično skomolalu sposobnost da razumemo drugog. Ne treba mnogo tupiti zube pre nego licemerni kvaziaksiom: „Zna se ko ovde krade“ otpravimo u misaoni škart, ali je i romantičarsko-melodramska predodžba o Ciganima „što za ljubav glavu gube i umiru kada ljube“, te se nesputani bukagijama civilizacijskih normi naglavačke bacaju u bujicu strasti – takođe stereotipna.

Već krajem XVIII veka filozofija barata pojmovima *ciganstvo* i *ciganovanje*, razlikujući etničku esenciju Roma i njihovu životnu praksu. Po Kantu, filozofski skeptik je nomad u polju čistog uma, pa bi, shodno tome, i nomad (Ciganin/Rom) morao biti skeptik u polju građanskog poretka. Skepticizam u oba slučaja priziva dokoličarski prezir prema etosu rada. Uostalom, lutalaštvo, užitak slobode i huljenje na zadate sisteme filozofa čine upotpunjnim, a nomadu su sveto trojstvo.

Za Žaka Deleza *nomadska misao* nije put mišljenja, niti put ka mišljenju, već misao-put kao raskršće na kojem misao ne zna šta će naći pre no što traženo otkrije. Sudbina svake misli je nomadska. Ona rizikuje, istražuje, često se i potuca, vršlja po marginama i budžacima, traži smisao u smislu traženja. Prevrće svaki kamen, sakuplja i ono odbačeno, ne ustuknuje pred dobro skrivenim, prevrće i sortira.

Ali ostavimo teoriju da radi ono što najbolje ume – grize svoj rep i uporedimo pojmove „ciganska muzika“ i „romska muzika“. Ne treba ih trpati u iste taljige: ciganska muzika je suština umetničkog izraza (ili vapaja), romska tek objektivna klasifikacija.

Podvorce je načičkano Erlijima (Arlijima), Ciganima poreklom iz Turske koji sebe smatraju „garaganskom aristokratijom“ naspram konkurentskih Gurbeta sa kojima se, silom prilika ili mилоšću damara, često i mešaju. Hronike kažu da je njihovo uklapanje u domicilnu sredinu *petovekovne* borbe nedozreo plod.

Skoro sve želje sirotinje kažnjavaju se lajanjem na zatvorski katanac. Zna Ljubiša, trubač iz pomenutog leskovačkog naselja, da se „Bog slabo maje po cigansku malu“, pa se umesto u višnju silu uzda u silesiju reči. Ljubišine (*šehere*)*zadnje* namere su da svojom *cigoglagolji*-vošću prevede pandurski dvojac, već na skoku da ga čapi, do ponoćnog račvanja u novi dan. Čim se kazaljke omirišu, misionarski se poklope i odmah zatim razminu, njegova krevica postaće zakonski zastarela, a bubnjar Trajče, kog je zbog uvrede trubačke časti „rašni-
rao ko šangajke“, moći će Ljubiši samo da, kako bi „struka“ rekla – očita spermogram.

Zadatak nije lak. Da bi izbegao „jasle za odrasle“ mora svoju cigansku epopeju prilagoditi uniformisanim uljezima, njihovom kratkom fitilju, kusoj pameti i duuugom pendreku.

„Nesreća je“, kaže Handke, „najprirodniji način da se razgovara sam sa sobom.“ Prizna je Ljubiša da rođenu ženu ne možeš naterati da podvije jezik, a kamoli prisiliti nekog da priča. Nužda, međutim, zakon menja, posebno kad nervozno cupka u pandurskim cokulama. Oni bi da junački hapse, herojski tepaju i ratoborno prebrajaju garaganska rebra, Ljubiša da njihovoj milosti izmakne, a posle, „kako oče i kako neće i koliko može, i dokle mora“. Od starina nasleđeno kumstvo sa beznađem naučilo ga je da dobro dolazi i prolazi samo ludom zabunom. Kad je već tako, valja na sto, kao poslednji adut, tresnuti tiradu i molitvu bogu da blef upali.

Već sâm prizrensko-timočki govor zahteva gatanje u rečnik i pasulj. Kao prilog tom *kalamurgeru* Ljubiša uzima i reči romskog jezika, đavo će ga (i retki stručnjak) znati da li alrijskog ili gurbetskog dijalekta. Kad čitaoca to zaskoči, najpametnije se prepustiti zvučnosti govora, makar neka značenja i ne potrefi iz prve. Srećom, Ljubiša ne čeka odgovor na pitanje: „Ko je za repete?“, pa mu svaki naredni iskaz postaje razumljiviji, lakše se vari i za teže čivije slušalačkog uživanja. Tada i izvitoperena reč postane prirodna kao čvor u drvetu. Nije neophodno izbrojati baš svaki god da bismo uočili lepotu vrtloženja u krilu panja.

Stojanović i u *Putu za Jerihon* zna koliko dobar štim i valjan štimung pomažu da reči poteku kao voda iz usta davljenika. Njegovu poetiku najtačnije će opisati baš Ljubiša: „Prićanje isto ko muzika, netačno reć i te ga falš, ovi šo slušav mož i ne primetiv al trubać mora da uvek panti pravo ton.“

Napujdavši džukelu istorije da i u ovom romanu njuška pod repom detalja, Saša Stojanović tka na dva razboja. U Ljubišin lament (pun odskoka u tragično-slavnu trubačku prošlost Ahmeda Ademovića) o ciganskom usudu da sve bogate i svečane ceremonije života naziru samo preko širokih pleća žandara, upliće biblijsku temu o pohodu Isusa Navina na Jerihon. Kad povrh toga, u svetootačkom galimatijasu, pusti da se sotija, farsa, parodija i pastiš izmešaju u pakleni ćušpajz, jasno je da neće rasuti još mnogo strela pre nego što, kao u Bodlerovoj pesmi, „tajnu prirode ne zgodi sred tmuše“.

Stojanović kroz tridesetak uglavnom kratkih, ali kao kubura dobro nabijenih poglavlja, prati, opisuje i sves(p)rdno demistifikuje jerihonsku rapsodiju. Nacifravši tekst zvučnim kloparanjima i kлокotanjima, pisac u Stari zavet ulazi duboko „koliko vera i ašov nalažu“. U jednom od odeljaka ulančava čak 86 priloga da opiše načine da se pljačka i otimačina otrgnu sa lanca kontrole. Za pisca kroz čiji roman *Poslednji dani boga Saturna jedina* rečenica do svoje tačke vijuga na preko četiristo stranica, isprobavanje granica umeća prelazi u naviku.

Neke od ovih sumnjom retuširanih biblijskih slika dugo će se opirati čitalačkom zaboravu: tajno ćapćanje kroz „sočne međunožne vododerine“ u Ravinoj javnoj kući, crnim noktima krišom i krvnički prokopani rukavci kroz koje reka Jordan otiče u „polja žedna presne prevare“, tegljenje blatnjavih kamenčina i tučteškog zavetnog kovčega, priznanje Gospoda da vođe uvek „slepo sišu slatku sisu zablude“, odricanje žena od kratke, znojave i dahćuće vajde tek obrezanih muževa i još štošta drugih.

Kad Stari zavet prođe kroz Stojanovićevu naratorsku centrifugu, ispostaviće se da vojvoda vojske Gospodnje ne traži od Navina da se izuje kako bi ga pozvao da kroči na sveto tlo, već zato što (Pra)Isusu noge „bazde više od jareće i ovnujske prčevine zajedno“.

I pri kraju knjige, kao poslednje *otkurvarenje*, Jerihon nije oduvala silina trubljenja kroz dugačke rogove debelih ovnova, već petljancija Rave i njenih sestrica po snošaju koje za svoje usluge združeno ištu neočekivanu valutu. Ipak, procesija (da ne kažemo litija) na čijem čelu su duvači u trubu i duvačice u ostali instrumentarij utire put do rođenja novog Boga.

Sipa stereotipa neprestano mastiljavi Cigane. *Uvraženo* je mišljenje da su dokoni i na zloću spremni neradnici, šibicari i secikese kojima se prisanjalo da budu moćan simbol pretekle slobode.

„Kad kažem ja sam Rom, to je izjava o mom etničkom nasleđu; kad kažem ja sam ciganin ili Ciganin, to može da znači da sam nomad, da sam slobodnog duha, putujući muzičar ili prosjak. To može da znači mnogo stvari, neke su uvredljive, neke šarmantne, neke istinite, a većina netačne“, objašnjava Džad Nirenberg.

U *Putu za Jerihon* iz Ljubišinih kazivanja kao talog na dnu otopine ostaje duhoviti rezime *čergarskog svetonazora*. „Vas Srba da nema, mi Cigani bi bili najgori“, ironično će pohvaliti Ljubiša pobratimstvo (propa)lica u svemiru i stalnu ljudsku potrebu da se i krajnjom, klevačavom snagom napakosti drugima.

U ciganskoj mahali je „em mračno ko u dupe, em ima rupe ko na Mars“. Pamet u glavu, leđa uza zid, pa možda i izbegneš „kuravte cigansko sudbino“. U srcu čergine tame uzimaš čim ti nešto daju, ako ti ne treba „lako ćeš da frliš“. Svaka komšinica, makar više jaja razbila o guzove nego o tiganj, zna šta ručaš, od čega prdiš i podriguješ, koga, kad zagusti, moliš za zajam ili „onodiš među kriške“.

Pametna Ciga veruje u sve: ništa ne košta, a može da bude vajdica. Ne brani svakom da radi kako hoće, samo ako radi kako treba. Ne trpa akrepe u istu vreću: od „kuravtu sreću“ zavisi da li „će nalečavaš na betar budalu il na pametno šo uključuje mozak i kad skupo struja“. Pita se ima li „na televizor“ neko normalan da otvara usta, a da „ne jede gomna“.

Cigani znaju da se bez limene muzike ne ide ni u poljski čenef, a kamoli u „oslobodilačko vojsku“. Nekad im se od hladnoće i straha muda skupe „ko zajmeno dinar“, drugi put kočoperno tvrde da se „samo dobro tepan i dobro jeban nikad ne buni“.

Ostaje nada da će se potočić života i reka smrti ponekad mimoići, a krilati anđeli što u letu „fačav ton po ton“ udenuti konac sudbine u iglu prolaznosti, jer „niša pogano ne može da pada na pamet na čoveka s duvano obrazi i sklopene oči šo misli samo na fateno ritam i melodiju pobegulju“.

I, da ne listamo dalje ovo uputstvo za *proživljavanje u zajebanim* situacijama. Ako vas zanima, na primer, šta kod žena paukovi ne podnose, a muškarci obožavaju, bez koja dva udarca nema poštenog tepanja, kako se „vade“ trubači kad zasviraju partizansku pesmu četnicima, zašto bi biciklistički savez pozdravio sahranjivanje Cigana sa dupetom iznad zemlje, može li se iz Jonskog mora otplivati do Veternice i otkud da u jednom danu pogine svaki četvrti Leskovčanin, *Put za Jerihon* u šake, trnje pod tabane i terajte dokle možete ili smete.

Ljubišin muzičko-scenski komad „Trajčetoberačite“ teško bi držao pažnju organa (une) reda da ga, sa trubačkih i ljudskih visina, nije pohodio brbljivčev slavni predač Ahmed Ademović. Najskuplja pesma i muzičare mnogo košta, a Ahmed dobro zna koliko ceh u božjoj kafani može biti papren.

Čukundeda lebdi iznad Ljubišine tugovanke, a ispod stola se, rasparenih očiju i potkraćena jezika, pomalja pisac i profesor koji će, kad god dođe do razbora i snage, pomoći Ljubiši oko lekture, strane leksike i domaće istorijske ornamentike. Parodirajući sebe i esnaf, Stojanović znalački učvršćuje Ljubišinu autentičnost, približava ga čitaocu, potvrđuje da umetničko delo o Ciganima bez naturščika može da bude, ali neće ništa posebno da znači. Ljubiša je ovim narativnim postupkom postavljen u čelo ciganske sofere da bi, klanjajući se do poda prekrivenog srčom, ustupio mesto Ahmedu.

Još kao „balavo svirač“ Ahmed trubom diže crepove sa krova i tarabe razmešta po drveću. Ne podnosi pošuntavelu dreku i buku. Čim vidi krv, curikne u nesvest. Ako ta krv, međutim, proključa od ženske strasti, prvi će da pokupi kajmak i obrst užitka, makar posle morao da samo u gaćama i šeširu beži niz mahalalu pred tandžarama ljubomornih muževa.

Glumi u Bunićevom pozorištu, kiti se parama i slavom tokom celonoćnih derneka, svaku melodiju ponovi iz cuga. Srce mu meko kô pamuk: radi mu šta ti volja i merak, samo ga ne pravi na budalu.

Čudesan zvuk njegove trube „ko svila miluje uvo, pa ga ljubi dok ne udže u glavu i ne legne ko blago melem na ljuto ranu“. Sa razlogom psujući državu napravljenu samo „na koske od mrtvi“, Ahmed bi radije svirao tuš nego juriš. Ali, gilipterska zajebancija baciće ga u svadbu kasapljenja i krštenje krvoprolićem. Voćke ovde i rađaju i ne, ali bembanje sigurno uspeva.

Ljubiša razmetljivo tvrdi da bi Srbi, da nije bilo njegovog „ćukuna“ još spuštenih gaća sa pijanim Turcima igrali žmurke. Opisujući šugavi rat, kome Ahmed više puta prokune sve njegovo ne propustivši da izjebe „prvi red na saranu na toj naučnik koj ga izmisli“, Stojanović istančanim smislom za meru i detalj stvara upečatljive slike kataklizme moguće samo u tom, kako kaže Selin, „blatnjavom paprikašu herojstva“.

Mnogi iznose „glavu na podvarak“, trče u rov kao pacovi, ripaju kô koze. Sužnja sahranjuju u četiri dela („Bož me prosti, ko burek“, krsti se Ljubiša), a Ahmed hoće samo normalan ton, čist ritam i priliku da radi ono najbolje što ume – svira svoju trubu.

Stojanović ubedljivo predstavlja Ahmedovo kumanovsko prerašavanje u turskog kolegu, trubački dvoboj sa Rustemom Sejdićem, drugovanja na Krfu sa poštar-Vojom, počasnog kačenje Karađorđeve zvezde i „marseljezni“ doček francuskih ratnih veterana u Beogradu. Sve te epizode precizno su obrubljene da se uklope u celinu.

Ipak, knedla u grlu zastaje u trenutku kad rečno korito Ahmedovog života odjednom isušuje kao *rasporena utroba neke gadne životinje*. Svirajući za dušu jasnika koji su je sa teškom mukom ispuštali, shvatio je da su se dert i smrt uhvatili ukoštac u kojem jedno od njih sigurno plaća glavom. Obrće pogled od živih, diže trubu ka nebu, zaludu se nada da će makar njegovi sinovi Redža i Rama uteći sveopštoj klanici i krljancu.

Kad noktima izgrebe tvrdu zemlju Arapove doline, uzalud im tepa i moli ih za oproštaj. „Kude je bio taj vaš Bog?“, pita se dok plače i grli trubu. Postaje tužni svirač tišine, sve dok, grleći trubu kao sinove, ne poleti ka njima put neba. „Ako Bog ima malo mozga, turiće Ahmeda i decu pored kolena“, uzdiše Ljubiša.

U srpskoj književnosti niko nije toliko dobro kao Stojanović razumeo Cigane, njihovu *getoizovanu* svest, vanvremensku dimenziju romskog živovanja i njihovu usamljenu (i pa-

ralelnu) kulturu kojoj pripadaju. Ne moraju mu baš paliti kandilo, ali slobodno mogu popiti nešto u njegovo zdravlje.

U Ademovićevim rukama truba cvili kao siročić, grmi kao top, priča, smeje se, kuka, proklinje i blagosilja, domunđava se sa anđelima. Ako je jedan Ciganin poletio među oblake, zašto i ostali ne bi, kad kucne čas ili grune truba, zalepršali krilima? To je nada koju Ljubiša grčevito steže rastrzan „od crnješa do grdeša“.

Kroz priču o Balkanu kao tepsiji u kojoj samo od nesreće zavisi „na koju stranu će da zacvrči vrel zejtin“, Stojanović svoje *silovito*, *sumporovito* i *zapaljivo* pero umače u neizrecivo ispisujući hroniku sveta koji lišen šarenila postaje ogoljeno stvaran i nepojmljivo surov.

Alberto Mangel kaže da ga knjige na njegovim policama ne poznaju dok ih ne otvori, a ipak mu se obraćaju imenom. *Put za Jerihon* je jedna od takvih knjiga. Ni unutar Stojanovićevih likova niti između njih ne postoje šumovi u komunikaciji, pa se i čitalac, p(r)ozvan po imenu, lako pridodaje razgovoru.

Ipak, moramo vas upozoriti da ćete čitajući ovaj roman mnogo toga izgubiti. Izgubićete koprenu iz oka, sumnju sa srca, tmušu duše, prepredenost predrasude, ledenu oholost razuma, bestidni osećaj nadmoći. Zapravo, odstranićete iz sebe sve ono što vas je činilo nesposobnim da razumete Cigane.

Malo je knjiga koje toliko mogu doprineti da postanete bolji ljudi.